

על מצב המחקר בספרות העממית של יהודי-ההר

הפולקלור היהודי-הררי הוא שדה נרחב, שגם הוא כמעט לא נחרש בידי החוקרים. אסתפק בדיון כאן בכתונים ביבליוגרפיים עיקריים על אודותיו.

הראשון שרשם אוכוסונה ופרסמה במקור היה יוסף יהודה טשארני (1870-1835), שאמנם לא ידע תאית-יהודית, אולם רשם את מה ששמע בדייקנות סבירה למדי, בשיתוף עם האינפורמנטים שלו. טקסט האוכוסונה היה מלווה תרגום לרוסית, שנעשה בידי י"י טשארני. ראה: טשארני, 1870, עמ' 10-11.

רק כעבור 22 שנה פרסם הבלשן וחוקר-הפולקלור הרוסי נסולוד מילר (1913-1948), מחלוצי חקר השפה התאית בכלל והתאית-יהודית בפרט, שמונה סיפורי-עם יהודיים-הרריים נוספים במקורם עם תרגום לרוסית. ראה: ו' מילר, 1892, עמ' 1-50.

כעבור 40 שנה פורסמו עוד שתי אוכוסונה במקור, גם כן עם תרגום רוסי, בידי מו"ר בוריס מילר (1877-1956), בנו של ו' מילר וחוקר דגול בזכות עצמו, ראה: ב' מילר, עמ' 276-288.

שני מְעַנֵּי קצרים ראשונים שנדפסו קשורים למנהגים של יהודי-ההר. הם פורסמו במקור עם תרגום רוסי, וכנראה לא בשלמותם, ע"י אליהו אניסימוב, הראשון מבני-העדה שעסק במחקרה. ראה: א' אניסימוב, עמ' 220, 274. בתרגומו לרוסית את המעני הראשון (עמ' 220) תרגם א' אניסימוב את הביטוי 'פסול מאתא' (עברית משובשת) ככוונה באופן בלתי-נכון 'שימותו אויביהם' (אויבי היהודים) במקום 'שימותו הגויים'. (על א' אניסימוב ביתר פירוט, ראה: אלטשולר, 1980; לנתונים הביוגרפיים שבמאמר זה יש להוסיף, כי א' אניסימוב היה בחיים לפחות בשנת 1918 וישב אז בכאכו. ראה על כך: שפירא, עמ' 35).

ב-1913 פרסם ו' מילר שני מעני גדולים עם תרגום רוסי מדוייק ואפאראט פילולוגי מקיף. ראה: ו' מילר, 1913, עמ' 0117-0128.

תרגומו של המעני השני שפרסם ו' מילר פורסם שנית בעיבוד שירי מאת לב פנקובסקי. ראה: קאפיוב, עמ' 476-477.

בשנות ה-30 נעשתה עבודה מאומצת למדי באיסוף הפולקלור היהודי-הררי הן בדאגסתאן והן באורבאיג'אן. בדאגסתאן עסקו בכך חיצע'יל אבשלומוב ומנוח דדשוב (ראה עליהם בגוף המאמר), ואת עבודתם הם כינסו בקובץ, שהוא האסופה הגדולה ביותר של הפולקלור היהודי-הררי שנדפסה עד כה. ראה: פאלכלאר... בעבודת האיסוף, שנעשתה באותו זמן באורבאיג'אן, עסק עובדיה עובדיהיוב, אבל תוצאות עבודתו לא ראו אור, וידוע עליה רק ממקור משני. ראה: פולנר, עמ' 119.

מזכרונותיו של יעקב אהרונוב (ראה עליו בגוף המאמר) אנו למדים, כי עובדיה עובדיהיוב היה מראשוני שוחרי השלטון הסובייטי בין יהודי העיר קובה והיה פעיל בחיי התרבות של היהודים-הרריים בשנות ה-30 (ראה: אהרונוב, 1974, עמ' 67, 71, 74). אֶזְכוּרו האחרון בין החיים הוא משנת 1936: פולנר, עמ' 119. מכאן שהמידע על מאסרו בשנות הטרור הגדול (בין 1936 ל-1938) ומותו במאסר (בתאריך בלתי ידוע) הוא מהימן. לא עלה בידי לברר מה עלה בגורל החומר הפולקלורי שנאסף על-ידי.

לא ידוע אם נעשתה עבודה כל שהיא בתחום זה במוסד מדעי איזה שהוא בכרה"מ משנות ה-40 עד היום.

על איסוף סיפורי-עם יהודיים-הרריים בישראל במסגרת 'ארכיון הסיפור העממי בישראל' (אסע"י), ראה: נוי, עמ' 34. ממאמרו של ד' נוי ניתן להבין, כי סיפורי-העם היהודיים-הרריים, האצורים באסע"י עד פרסום המאמר, סופרו ו/או נרשמו בעברית ולא בתאית-יהודית.

האסופה הראשונה הגדולה יחסית של הפולקלור היהודי-הררי בתרגום (לרוסית) פורסמה ב-1894 וכללה 27 סיפורי-עם. סיפורים אלה, שתוכנם קשור לרוב במסורת ישראל נאספו בקרב יהודי כפר ורתשן שבאזורבאיג'אן ותורגמו (כנראה בעזרת אינפורמנטים) בידי מ' בז'אנוב, מנהל בית-הספר הרוסי של הכפר. ראה: בז'אנוב, עמ' 139-227.

רק כעבור 80 שנה הופיעה אסופת תרגומים אחרת (גם-כן ברוסית), שתורגמה והובאה לדפוס בידי הסופר היהודי-הררי אמלדן כוכולו (ראה עליו בגוף המאמר). אסופה זו, העולה בכמות החומר המכונס בה על האסופה של מ' בז'אנוב, כוללת 47 אוכוסונה, שמהם 19 נלקחו מהקובץ 'פלאכלאר תאית', 2 — מ' ו"ס' (משנות 1960-1962) והשאר פורסמו בספר לראשונה, אמנם לא בלשון המקור. ראה: כוכולו, 10 אוכוסונה בלבוש עברי פורסמו ב: נוי, עמ' 34-39 (מספר זה אינו כולל את ה'אוכוסונה' של חזקיה דדשוב [ראה עליו בגוף המאמר]: דומה, כי יש להסכים עם דעתו של פרופ' ד' נוי, שזוהי יצירתו של ח' דדשוב עצמו).

אנתולוגיה של הפולקלור (והספרות) של היהודים ההרריים בתרגום יידי, שהכין המשורר הסובייטי היידי, משה הלמונד, לא יצאה לאור. על האנתולוגיה ועל הדיון שנערך עליה במכצ'קלעה, ראה: 'אנטאלאגיע...'

שני סיפורי-עם יהודיים-הרריים, שפורסמו ב'איניקייט' (24.1.1946) בתרגומו של מ' הלמונד, הם מפוקפקים למדי מבחינת האותנטיות שלהם, וסביר מאוד להניח שאין הם תרגום כלל, אלא נכתבו בידי מ' הלמונד עצמו.

הוא הדיון בשתי הפואמות שלו, שהוא הציגן כתרגומים מ'הררית-יהודית' ושיצאו להן בשעתן מוניטין בחוגים ספרותיים יידיים, בעיקר סובייטיים ופרו-סובייטיים. פואמות אלו הן: האחת — 'א געזאנג פון די בארגיידין דעם חבר סטאלין' —

"שירָאָאָ" (שיר של יהודי-ההר לחבר סטאלין — 'שירוהו', איניקייט 14.2.1946). התיבה האחרונה שבכותרת היא מספר רבים תאית-יהודי מהמלה העברית 'שירה', שאינה בשימוש בתאית-יהודית בת־זמננו; והשנייה — 'שמשון השני' (פונעם עפֿאָס 'שמשון הראשון, השני והשלישי'), 'יידישע קולטור', 1947, מס' 1, עמ' 19-24 (קטעים ממנה בתרגום עברי מאת מ' ניישטאט נדפסו בעיתון 'דבר', 18.12.1970).

במאמר: אלטשולר, 1973, א, מביא המחבר את דברי מ' הלמונד, שלפיהם הפואמה 'שמשון השני' היא יצירתו שלו עצמו (שם, עמ' 116). כאשר לפואמה הראשונה שפירסם הלמונד, כותב פרופ' מ' אלטשולר: '...דומה, כי כל עוד לא יתגלו הוכחות נוספות, ניתן לראות ב"שירוהו" — שירה של היהודים ההרריים לחבר סטאלין — אוסף מהיצירה העממית של היהודים ההרריים.'

בשנות ה-60, בעודי בכרה"מ, ערכתי חיפושים מאומצים אחרי שתי הפואמות הנ"ל, או לפחות אחרי יסודותיהן, הן באסופות הפולקלור היהודי-הררי שיצאו בדפוס והן אצל הבקאים בפולקלור זה, ולא מצאתי אפילו זכר להן במקורות של יהודי-ההר.

חיפושיי אלה שכנעוני כבר אז, ששתי הפואמות הללו הן פרי קולמוסו של מ' הלמונד עצמו. על-כן היה רק טבעי בעיניי, שגם הבדיקות שערך בסוגיה זו מ' ניישטאט (אשר לא ידע על חיפושיי), באותן השנים או בראשית שנות ה-70, בקרב יהודי-ההר, שעלו ארצה לפני עשרות בשנים וודאי היה להם ידע לא-מבוטל בפולקלור שלהם, שהיה קודם עלייתם עדיין במלוא פריחתו — לא העלו דבר (ראה: ניישטאט, עמ' 85). התוצאות השליליות של שני חיפושים מקבילים ובלתי-תלויים אלה אינן מקובלות על פרופ' מ' אלטשולר, המכיר את שניהם (אלטשולר, 1973, עמ' 111-112; לאזכורו את חיפושיי עלי להוסיף, כי הם נעשו לבקשת אברהם שלונסקי אל בוריס-דב גפונוב — זכר שניהם לברכה; גפונוב העביר את הבקשה אלי ואת תוצאות החיפושים לא-שלונסקי), וזה לשון קביעתו:

העובדה שאין מכירים את השיר (הכוונה ל'שירוהו' — מ"ז) כשלמות בקרב בני-העדה, אין בה כדי לשמש הוכחה חותכת, כי לא מדובר כאן בשירים עממיים, שכן נעדר ביצירה סיפור מעשה מגובש וברור והיא, קרוב לוודאי, אוסף של שירים שעשו להיבחן רק על יסוד מחקר נרחב בשירה העממית של היהודים ההרריים (שם, עמ' 114).

אפילו נתעלם מכך, שלפחות חיפושיי שלי העלו, כי לא מדובר רק באידיעת הפואמה כשלמות (כקביעתו של פרופ' מ' אלטשולר), אלא אין אפילו זכר — הן באסופות שפורסמו, הן בזכרונם של הבקאים בפולקלור העדה — אף לא לרכיב אחד מהרכיבים של הפואמה (כנראה לא התבטאתי בבהירות או לא הובנתי, באשמתי, בביורר בשיחתי בנדון עם פרופ' מ' אלטשולר זמן מה אחרי עלותי ארצה), אולי כדי להראות את אי-האותנטיות של 'שיר של יהודי-ההר לחבר סטאלין', די בזה שאתעכב כאן רק על היבט אחד של הפולקלור היהודי-הררי המושר. פרופ' מ' אלטשולר מבודד בפואמה שמונה חלקים (שם, עמ' 112-113); אם לקבל את דעתו, אזי לפי החלוקה המוצעת, הפואמה היא אוסף של שישה שירים אפיים בעלי אופי היסטורי והם חלקים ב-2 (ז'אנר זה ידוע בפולקלוריסטיקה כ'זמר היסטורי', ראה על כך: יוזן, עמ' 51), ולא לה מתוספים שני שירי מסגרת: שיר פותח (חלק א) ובו רמזים פאנגיריים עבים על סטאלין, שמשמעותם נהירה לכל המצוי בסימבוליקת הקילוסים לסטאלין, כגון 'עשר ההרים' וכו', שהיתה רווחת באותו זמן; ושיר סוגר, שהוא פאנגיריקה גסה ללא-מעצורים לסטאלין לפי מירע המסורת של ההתרפסות העבדותית שרווחה אז (חלק ח). להנחת פרופ' מ' אלטשולר, החלק הסוגר של הפואמה הוא תוספת של בני-העדה עצמם או של 'המתרגם והמעבד משה הלמונד' (שם, עמ' 113). אם נקבל הנחה זאת, אזי יש להניח שגם חלק א של הפואמה, על הסימבוליקה הסטאליניסטית הטיפוסית שבו, שהתהוותה די מאוחר (שכן הדימוי 'סטאלין' — נשר' נוצר, כנראה, רק בשנות ה-30), הוא תוספת. אם חלק א כולו של השיר הוא תוספת, או רק בתים אלה שבו הכוללים את הסימבוליקה הנ"ל הם תוספת (וזה הנחה פחות סבירה, מאחר שהבתים הנדונים אינם נראים כתוספות מאוחרות למארג שהיה קיים, אלא כחטיבה אחת עם מארג החלק הפותח כולו), מכל מקום, אין לראות בחלק א יצירה פולקלורית אותנטית. כך או כך, אפשר היה לראות בפואמה כולה, או ביתר דיוק בששת חלקיה העיקריים (ב-2) 'אוסף מהיצירה העממית של היהודים ההרריים', אך ורק אם בפולקלור היהודי-הררי המושר אכן קיים הסוג המכונה שירה אפית בכלל והז'אנר

המכונה זמר היסטורי בפרט. ולא היא. עדות חותכת למדי על כך, מלפני כיובל שנים וחצי, מצויה בדבריו של מי שהיה מצוי מספיק כפולקלור היהודי-הררי, הוא זכריה אניסימוב, מראשוני בני-העדה שעסקו במחקרה, לאמור:

השירים המושרים במקרים אלה (המחבר מתאר חגיגה בתום כתיבת תנאי-נישואין — מ"ז) אצל יהודי קובה ודרבנד וסביבותיה מוסכים על אהבת כחור ובתולה ואין בהם זכר ליהדות. למשל, בשיר כרם מתואר איך נפשו של אחד מבני דת מחמד היתה קשורה כנפשה של כת כומר אחד נוצרי-ארמני ואיך שניהם מתו באהבתם זה לזו בלי שנישאו זה לזו וכיוצא בשירים כאלה. ליהודים בשאר המקומות יש גם שירים על גבורתם של הבנים, בני דת מחמד, שעשו נפלאות בכוחם או על גיבורים אחרים שהצטיינו באומץ לבם (למשל, על האחים בני דרי צריק אצב, שנתלו בידי הרשות ועוד). (אניסימוב ז', עמ' 552-553).

אוסף ואומר, ששירים אפיים אלה, הן מהז'אנר של האפוס הרומאנטי (אצלי|כרם') והן מז'אנר האפוס ההיסטורי ('צרי צריק אצב') מושרים לא בתאטית-יהודית, אלא באזרבאיג'אנית, שבמשך דורות היתה שגורה בפי כל הגברים של העדה וחלק ניכר של נשיה בתור שפה שנייה, באזורים אליהם מתייחס ז' אניסימוב. לאותה תופעה של העדר שירה אפית כפולקלור היהודי-הררי התכוון גם אליהו אניסימוב, אף-על-פי שביטא זאת בצורה פחות בהירה, וזה לשונו: '...גם היהודים ההרריים משתדלים במקרים חגיגיים לחבר שירים לא בשפת-אמם התאטית, אלא בשפה התת-רית. כאשר לשפתם שלהם, יש בה להם שירים מעטים מאד, וגם אלה מבטאים כולם את הצדדים הנוגים של החיים בלבד' (א' אניסימוב, עמ' 221). בשם 'השפה התת-רית' מכנה המחבר את השפה הקומיקית, אחת השפות התורכיות, שמעמדה בקרב יהודי-ההר תושבי צפון דאגסטאן, שעמם הוא נמנה, היה כמעמד השפה האזרבאיג'אנית באזורים שתואר ז' אניסימוב. לא מצאתי סימוכין לקביעה בדבר חיבור שירים 'בתת-רית' בקרב יהודי צפון דאגסטאן, ואף השיר הקומיקי, שמצטט א' אניסימוב ושלדבריו היה שכיח בפיהם, הינו שיר קומיקי עממי, שגם היהודים שרו אותו. מכל מקום ודאי לא היתה יצירה יהודית המונית בקומיקית, ועד כמה שידעוטי מגיעות, אין בידינו שירים בלשון זו מאת יהודים ולא מידע אחר עליהם, זולתי דברי א' אניסימוב, שאולי אינם אלא אי-דיוק לשוני של מחבר צעיר, הכותב את חיבורו הראשון בשפה לא-לו. כנראה מאותה הסיבה הביטוי 'שירים' [...] המבטאים [...] את הצדדים הנוגים של החיים' אינו אלא תחליף למונחים 'שירה לירית' — שחלק לא מבוטל ממנה אכן היה מינורי למדי — ו'שירת הקינות' (ראה עליה להלן). וראה גם את דבריו על נוהגם של הצעירים בעדה לשיר בעת חגיגת חג הפורים (כך לפי הקונטקסט של הקטע) 'איזושהי פואמה הררית בשפה לזגית' (שם, עמ' 227. לזגית היא השפה של אחת הקבוצות האתניות המוסלמיות בדאגסטאן). לבסוף אציין, שבאשר לפולקלור השאול משכניהם והמסופר או מושר בלשונו המקורית, אין יהודי-ההר מהווים חריג. תופעה דומה קיימת, למשל, בקרב כמה קבוצות אתניות של פאמיר (אזור הררי, המחולק בין ברה"מ ואפגאניסטאן). שחלק מהפולקלור שלהן, לרוב הסוג המסופר וחלק מהסוג המושר, מושמע בלשונותיהן וחלקו האחר, והוא רוב הפולקלור המושר, מושמע בתאג'יכית, שהיא לשון שכניהן והיא שגורה בפיהן.

האובוסונצ'י, המספרים המקצועיים של סיפורי-העם, הידועים ביותר מלפני התקופה הסובייטית, שהתמידו באומנותם גם בתקופה הסובייטית, הם חזקיה דדשוב (ראה עליו בגוף המאמר); שלמה (שלמו) ממרי (1854-1938, ראה עליו: ר"ס, 1962, עמ' 103; דב נוי, עמ' 33; רבינוביץ'; א' כוכולו, עמ' 314); משתנאי נזרוב (שנות חייו אינן ידועות לי במדויק. הוא נולד, כנראה, בשנות השישים של המאה שעברה ונפטר בשנות ה-30 למאה זו. השתייך למשפחה שהצמיחה אובוסונצ'י מפורסמים במשך דורות. ראה עליו: א' כוכולו, עמ' 6, 314); נח חיים (שנות חייו אינן ידועות לי במדויק, חי לפחות עד 1938. ראה עליו: פאלכלאר, עמ' 152). בישראל נרשמו עד 1964 30 סיפורי-עם יהודיים-הרריים מפי דניאל שמואלוב (נולד בדרכנד ב-1896, עלה ארצה 'בימי המהפכה ברוסיה'. ראה עליו: דב נוי, עמ' 34). מבין האובוסונצ'י שעיקר פעולתם היה בתקופה הסובייטית, ידועים בירורלה נזרוב (1891-1970): אחיינו וחניכו של משתנאי נזרוב הנזכר לעיל) ויונה חיימוב (1892-1962). על שניהם ראה: א' כוכולו, עמ' 314.

על-פי המסורת, השתתפו ב'אוצ'ר', זו ההתכנסות לשם שמיעת סיפורי-עם, זכרים בלבד. המונח 'אוצ'ר' (או אוצ'ר) משמעו המקורי, בשפות של כמה קבוצות אתניות שבשכנות יהודייה-ההר, הוא 'מקום בשטח פתוח (לא בכתים פנימה), בו הגברים מבלים את שעות-הפנאי שלהם'. בזמנים עברו, בשבת רוב יהודי ההר בכפריהם, אירעו התכנסויות אלה גם ב'גדיאכאן', הכיכר המרכזית של הכפר. התכנסות מעין זו מתאר מארק גודוביץ', מהיהודים הרוסים הראשונים שבאו במגע עם יהודייה-ההר וביקרו במושבותיהם, וזה לשונו:

כפי הנוהל התתרי (רוצה לומר: כנוהג המוסלמים שבתוכם או בקרבם יושבים יהודייה-ההר — מ"ז), גם בני-בריתנו מתאספים בשעות הפנאי במרכז מושבתם או על יד בתי-התפילה כדי לדעת מה חדש ולשוחח ביניהם. בהתכנסויות אלה נשמרים באופן קפדני שקט וסדר. הנואם עומד בדרך-כלל במרכז המעגל והמקום הקרוב ביותר אליו תופשים אלה, אשר הודיעו על רצונם לדבר אחריו אל המתכנסים' (ראה: גודוביץ', עמ' 590).

וראה גם תיאורים דומים: טשארני, 1870, עמ' 15; א' אניסימוב, עמ' 242. נשים שמעו סיפורי-עם מפי נשים מספרות, והיו נשים שהתמחו בכך. אחת המספרות בתקופה הסובייטית היתה נעמה חיימוב (1897-1967; ראה עליה: כוכולו, עמ' 314). עד כמה היתה אמנות סיפור האובוסונה נפוצה בקרב נשים מעידים שמות של נשים נוספות, שמפיהן נרשמו סיפורי-עם: צנם (פאלכלאר, עמ' 59), בנו-שבח (כוכולו, מס' 25), יהודית ישראלוב (כוכולו, מס' 28, 29), אלכסנדרה כוכולוב (שם, מס' 1, 11, 12, 13, 16, 17, 30, 31; המספרת — אמו של מקבץ הספר).

משורר-זמר, שחיבר מעני, נקרא כאמור מעניכו (מילולית: קורא המעני. על המונח מעניכו, ראה: ז' אניסימוב, עמ' 552). בקרב יהודי צפון דאגסטאן היה קיים גם המונח מעניצ'י, שמשמעו זמר סתם ולא בהכרח זמר שחיבר את המעני שהוא שר (ראה: א' אניסימוב, עמ' 227). דומה, כי כבר ז' אניסימוב נטה לראות כשווה-משמעות למונח מעניכו את המונח אשוע' השאול מלשונות הסביבה (אצל 'אשוך', ראה: ז' אניסימוב, עמ' 552). מלה זו אינה אלא היגוי אזרבייג'אני דיאלקטאלי של המלה הערבית 'עאשק' ('אוהב', 'מאוהב'). בפולקלור האזרבייג'אני, הארמני ובה של כמה קבוצות אתניות

מוסלמיות של דאגסתאן אשוע' הוא משורר-זמר עממי, שמחבר שירים ושר אותם, או שר שירים עממיים אחרים, גם אנטימיים וגם מאת מחברים, המועברים מדור לדור בעל-פה (בעיקר פואמות רומאנטיות, או היסטוריות והרואיות). לפי ההסברים שקיבלתי, כאשר עסקתי באמצע שנות ה-60 ברישום טקסטים מסוגים שונים, לרבות טקסטים פולקלוריים בתאית-יהודית (למרבה הצער, הגיעו ארצה מהחומר שאספתי רק ארבעה עמודים במיקרופילם), אשוע' על-פי מינוח קפדני, הוא אך ורק איש השר שירה אזרביאיג'אנית (בעיקר פואמות המושרות בשפת המקור), והעיסוק בכך מכונה 'אשוע'לוג' ('אשוע'ות), אותו האיש יכול, כמובן, לשמש גם מעניכו, גם אשוע' ואף גם אוכוסונצ'י (כתור דוגמה לאיש שהצטיין בכל שלושת ההיגודים הפולקלוריים, צויין נח חיים, ראה עליו לעיל).

ז'אנר אחר של ספרות עממית הוא ה'מתלה' (פתגם). אסופה גדולה של 816 פתגמים פרסם ח' אבשלומוב ב-1970 (בר"ס, עמ' 71-100). הוא הקדים לאסופה מאמר, בו הוא מספר איך ואיפה נאספו הפתגמים ומעיר הערות מעניינות על הרקע ההיסטורי להתהוות שני פתגמים פופולאריים, שאחד מהם קשור בדמותו של מרדכי אבשלום (ראה עליו בהערה 5) ועל הפתגמים הנוהגים בקרב יהודי-ההר בשתי שפות — בתאית-יהודית ובאזרביאיג'אנית (ראה: ח' אבשלומוב, עמ' 68-70). אסופה הרבה יותר מצומצמת, הכוללת 54 מתלה, פורסמה (רו"ס, 1976, עמ' 81-82) בידי אליה חננאיוב. מתלה פורסמו גם בתרגום. ראה את האסופה הגדולה יחסית 'פתגמים תאיתיים' בתרגום לרוסית, הכוללת 182 פתגמים, שנאספו, תורגמו והובאו לדפוס בידי גריגורי שרבתוב (נולד ב-1924) כ: ברגל, עמ' 496-501. חלק מהפתגמים שבאסופה של שרבתוב פורסם שוב כ: פרמיאקוב (הפתגמים שבקובץ זה פוזרו במדורים תמאטיים, להם הוא מחולק).

ז'אנר נוסף בספרות העממית, ה'דומיוס' (קינה על המת), מושר בפי נשים בלבד, והוא מבוצע בצוותא, בניגונים כבייניים ובתנועות מיוחדות, כך שהטקסט השירי, הניגון והתנועות מהווים מקשה אחת. תיאור מעניין של ביצוע 'דומיוס' כלול ב: טשארני, 1884, בסעיף מיוחד ושמו 'המקוננות'. הנה קטעים מתיאור זה:

[...] פתאום קול בכי נהי ויללה נשמע בחצר [...] בתוך השער על מצעות יושבת האלמנה מרים עם שתי כלותיה רות וצפורה עם נשים ועלמות משכנותיה וכלן מיללות. הגשתי אל מרים היודעת לדבר מעט בשפת רוסיא ושאלתי אותה על סבת בכיתה, ותאמר אלי כי בכה תבכה על מות בעלה ר' אבשלום. מתי הוא נפטר? שאלתיה ותען ותאמר אלי: 'זה חמש שנים, אשר הלך לעולמו'. ולמה אתן בוכות כעת? 'כך רגילותינו, מדי עילה בזכרוננו אחד מן הנפטרים במשפחתנו, בכה נבכה ונקונן עליו כל הימים, ובזה נגרש העצב מלבכנו', ענתה האשה הזקנה ותמרמר מר בבכי, והנשים והעלמות אשר ישבו אצלה בעגול מסביב, עזרוה לבכות ולקונן. מרים עמדה על ברכיה ותתנועע בגופה אחת הנה ואחת הנה, ותספר את שבחי בעלה ובקול שיר אבל מזור ונורא מאד תתאמץ להכות באגרופיה את ראשה לחייה ולבה, והנשים והעלמות הבוכות עמדה עצרו את ידיה מלהכות בכך [...] ויהי כאשר כלתה מרים לספוד לבעלה ולבכותו, עמדה אחרת על ברכיה לבכי ולמספד. ולמה תבכה האשה הזאת? שאלתי את מרים, ותען אלי, כי גם היא מבכה על אחד מקרוביה [...]. פעם ראיתי שתי עלמות בוכות פתח בית אחד, פניהן היו מכוסות בצעיפים,

בקשתי את ר' עקיבא (ממכריו המקומיים של המחבר — מ"ז) שישאל אותן את מי הן מבכות [...] ותען האחת כי היא מבכה על בעל נעוריה שנפטר בצאת השנה והשניה אמרה כי תספד על דודה היקר שנפטר זה שלוש שנים. מדברי ר' עקיבא הבנתי כי יש לנשים נחת רוח ועונג מבכיתן והן מתאספות לבכיה, כמו אצלנו לשיר ולמחולות, למען יבלו בטוב ימיהן.

השווה גם תיאור של 'דומיוס', שבו השתתפו 'כמעט כל נשי הכפר', ב: טשארני, 1870, עמ' 24; וראה תיאור של 'דומיוס' בעת השבעה, בהשתתפות של 'מקוננת' מומחית ב: א' אניסימוב, עמ' 308-309. מאמר על מקוננות מאת פ' שפירא ב'קאווקאזער וואַענבלאט', 4 (1917 — ?) לא היה בהיגיידי.

ביבליוגראפיה

- אבשלומוב, ח' — אבשלומוב, 'א'דו גאף אז תאבונאי אי אַלמנך דשנדא אַמארתהא מתלאהא' (מלה-מלתים אודות פתגמים הניתנים באלמנך זה), וטן סאכתימו (להלן ו"ס), 1970.
- אבשלומוב, ל' — לדמילה אבשלומוב, 'יודאיים', ו"ס, 1976.
- אהרונוב — יעקב אהרונוב, 'ג'וּמְר יַחְמִיש בִּירִגָא לִיתְרִתְנָא יַתְתִּי' (איך התהוותה ספרות תאית [חלק א']), ו"ס, 1974.
- О. Ибрагимов, "Кто выступает в роли сионистских зазывал", — איברהימוב — *Советский Дагестан*, 3 (1978), стр. 38–43.
- М. Ихилов, "Горские евреи", *Народы Кавказа*, т. I, Москва, 1960. — איכילוב
- אלטשולר, 1973 א — מרדכי אלטשולר, 'לכורר עממיות האפוס של היהודים ההרריים', בחינות, 4 (תשל"ג/1973).
- אלטשולר, 1973 ב — מרדכי אלטשולר, 'היהודים ההרריים', בתוך: מרדכי אלטשולר, יעקב פנחס, מיכאל זנד, יהודי בוכארה ויהודים הרריים — שני קיבוצים יהודיים בדרום כרית-המועצות, ירושלים תשל"ג/1973.
- אלטשולר, 1979 — מרדכי אלטשולר, הקיבוץ היהודי בכרית-המועצות בימינו — ניתוח סוציו-דמוגרפי, ירושלים תש"ם/1979.
- אלטשולר, 1980 — מרדכי אלטשולר, 'אליהו אניסימוב' ספונות, סדרה חדשה, ספר ראשון (טז), תש"ם/1980.
- אלטשולר, 1981 — מרדכי אלטשולר, 'החינוך בקרב היהודים ההרריים', פעמים, 9 (1981).
- Н. Илишаев, *С Кавказа в Иерусалим*, Тель-Авив, 1981. — אלישע'יוב, 1981.
- Н. Илишаев, *Наказание без преступления*, Тель-Авив, 1982. — אלישע'יוב, 1982.
- אלמוני — אלמוני, 'היהודים ההרריים', בתוך: דוד פריטל (עורך), האינטליגנציה היהודית בכרית-המועצות, 4 (תל-אביב, 1980).
- אנטאָלאַגיע — 'אנטאָלאַגיע פון פּאָלקלאָר און ליטעראטור פון די בארג'יידן', אייניקייט, 14.7.1945.
- Н. Анисимов, "Кавказские еврей-горцы", *Сборник материалов по этнографии, издаваемый при Дашковском Этнографическом музее*, вып. III, Москва, 1888. — אניסימוב, א'
- אניסימוב, ז' — זכריה אניסימוב, 'יהודי-ההרים', השלוח, 18 (תרס"ח/1908).
- Н. Анисимов, "Народный кумыкский стих", *Восточные сборники*, вып. I, Москва, 1924. — אניסימוב, נ', 1924.

- Н. Анисимов, "Кумыкская литература", *Литературная энциклопедия*, т. 5, Москва, 1931. — אניסימוב, נ', 1931
- אנתאלאגיא — נטן סאקתימו, אנתאלאגיא שאהירקאי תאתי (מולדתו הסובייטית. אנתולוגיה של משוררים תחתיים), מכצ'לעה 1980.
- אתגילוב — דניאל אתגילוב, גולקאי אינסאני (פרחי האנושות), מכצ'לעה 1971.
- М. Бежанов, "Евреи в селе Варташен", *Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа*, вып. XVIII (1894), отд. 3. — בז'אנוב
- И. Брагинский, "Из биографии второго поколения советских востоковедов", *Народы Азии и Африки*, 5 (1967). — ברגינסקי
- Ю. Брегель (составитель), *Пословицы и поговорки народов Востока*, Москва, 1961. — ברגל
- М. Гудович, "Темир-Хан-Шура в ноябре 1860", *Рассвет*, 36 (1861). — גודוביץ
- И. Галкина, "Бахшиев", *Краткая Литературная Энциклопедия*, т. 9 (дополнительный), Москва, 1978. — גלקין
- М. Дадашев, "К некоторым вопросам татского языка", *Революция и национальности*, 6 (1935). — דדשוב
- История Дагестана*, тт. I–IV, Москва, 1966–1968. — היסטוריה
- ויינשל — זאב ויינשל, 'לחלודת התנועה הציונית באוקואו', קציר, ספר ב (תשל"ב/1972).
- С. Вайсенберг, "Исторические гнезда Кавказа и Крыма. (Из отчета о летней поездке 1912 г.)", *Еврейская старина*, т. 6 (1913). — וייסנברג
- Я. В-л, "Горские евреи", *Кавказский еврейский вестник*, 24.I. 1918. — ו=ל
- זנד, 1972 — מיכאל זנד, 'תרכות יהודים הרריים של קאווקאו ותרכות יהודי בוכארה בתקופה הסובייטית', בקובץ: תרכות יהודית בכרית-המועצות, ירושלים תשמ"ב/1972.
- זנד, 1981 — מיכאל זנד, 'הרריים, יהודים' בתוך: דוד כנעני (עורך), אנציקלופדיה למדעי החברה, כרך מילואים, תל-אביב תשמ"א/1981.
- М. Занд, "Дагестан в годы 'великого террора'", предисловие к книге: — זנד, 1982
- Н. Илишаев, *Наказание без преступления*, Тель-Авив, 1982.
- זנד, אחרית-דבר — ר' יעקב יצחקי, אוצר המלים של השפה התאטית-יהודית, דברי-מבוא מאת יצחק יצחקי, הבאה לבית-דפוס, הערות, מפתחות ואחרית-דבר מאת מיכאל זנד. הספר יצא לאור בהוצאת מכון בן-צבי.
- И. Черный, "Кавказские евреи", *Сборник сведений о кавказских горцах*, вып. III, отд. I, Тифлис, 1870. — טשארני, 1870
- טשארני, 1884 — י"י טשארני, ספר מסעות. ס"ט פטרבורג תרמ"ד/1884.
- יהודהיוב, 1978 — יונה יהודהיוב 'אָראָבֿוֹרֿדיקאָ אַז יִנגֿוֹני תֿאַתֿר תֿאַתֿי' (זכרונות מחיי התיאטרון התאתי [חלק א]), ר"ס, 1978.
- יהודהיוב, 1979 — (זכרונות... חלק ב'), ר"ס, 1979.
- Heda Jason, *Ethnopoetics, A Multilingual Terminology*, Jerusalem, 1975 — יזון
- Амайдан Кукуллу (составитель, переводчик и автор примечаний), *Золотой сундук. Сказки татов Дагестана*, Москва, 1974. — כוכולו
- מוסאכאנוב, 1971 — גלינה מוסאכאנוב, 'יונה סמינוב', ר"ס, 1971.
- Г. Б. Мусаханова, "Татская литература", *Краткая Литературная Энциклопедия*, т. 7, Москва, 1973, стлб. 409–410. — מוסאכאנוב, 1973
- מוסאכאנוב, 1978 — גלינה מוסאכאנוב, 'א' כִּין פּוֹרְטוֹשׁ חֶצוֹל אֶמְרָאִי לִיתְרִתוֹרָאִי סֵאבְתִי תֿאַתֿי' (לשאלת היווצרות ספרות סובייטית תאטית), ר"ס, 1978.
- מוסאכאנוב, 1979 — גלינה מוסאכאנוב, 'גִּיִּתְרִת וְנֶקָא אֶ לִיתְרִתוֹרָאִי תֿאַתֿי' (דמות נשים בספרות תאטית), ר"ס, 1979.
- Б. Миллер, "О кубинском говоре татского наречия горских евреев Кавказа", *Записки Института востоковедения Академии Наук СССР*, I (1932). — מילר, ב'

В. Миллер, *Материалы для изучения еврейско-татского языка*. — 1892, ר', מילר, *Введение, тексты и словарь*, С.-Петербург, 1892.

В. Миллер, "Еврейско-татские ма'ни", *Записки Восточного отделения Императорского Русского археологического общества*, т. 21, 1911-1912, Санкт-Петербург, 1913.

מרגלית — דוד מרגלית, 'בימים כאשר הציונות פרוה בקאווקאז' (1915-1919), בחינות, 6 (תשל"ה/1975).

М. Матагов, "К вопросу о татском этносе", *Советская этнография*, — מתחוב 5 (1981), стр. 109-112.

נוי — רב נוי, 'היהודים ההרריים — ה"טאטים"', מחניים, צג-צד (תשכ"ד/1964).

Ф. Назаревич, Р. Юсуфов (отв. редакторы), *История дагестанской-иосупов* — *советской литературы*, т. I, 1917-1965. Махачкала, 1967.

נישטאט — מרדכי ניישטאט, 'היהודים ההרריים במזרח קאווקאז', שבת, 1 (תשל"ג/1973). פאלכלאר... — פאלכלאר האתי, מכצ'קלעה 1940.

И. Пульнер, "Итоги и задачи изучения кавказских (грузинских и горских) евреев", *Советская этнография*, 7 (1936).

Г. Пермяков. *Избранные пословицы и поговорки народов Востока*, — פרמיאקוב 7 (1936), стр. 109-112.

צ'לנוב — מיכאיל טשלענאב, 'ידן אין סאָוועטן פארבאנד', סאָוועטיש היימלאנד, 7 (1982).

Н. Капиева (составитель). *Песни народов Дагестана*. Ленинград, 1970. — קאפיוב קונסטיטוציה — *Конституция (Основной Закон) Дагестанской Советской Социалистической Республики*, Москва, 1938.

Б. Кашкаев, *Гражданская война в Дагестане, 1918-1920 гг.* — שקסאיוב 7 (1936), стр. 109-112.

רבינוביץ' — ס' ראבינאוויטש, 'די ליטעראטור פון די בארג — אידן', מאָרגן פרייהייט, 5 מערץ, 1961. רוטנברג, 1966 — יהושע ראטנבערג, 'א סאָוועטיש-אידישער שבט קעמפ פאר זיין קיום', אידישער קעמפער, 7 אָקטאָבער, 1966.

J. Rotenberg, 'The Mountain Jews of Soviet Russia', *Jewish Frontier*, November, 1967.

רטנר — אלכסנדר רטנר, 'תנועת הנוער הציוני בבאקו לאחר המהפכה', העבר, ספר כב (תשרי תשל"ז/ספטמבר 1976).

Ф. Шапиро. *Горские евреи*. — שפירא (כתבי-יד; חובר, כנראה, בסוף שנות ה-30; ארכיון ברית עברית עולמית).

זחמתכש (עמל), עיתון בתאחית-יהודית, שהחל לצאת בשנת 1928 בדרבנד

<p>אָרטיס ריזנציע:</p> <p>דרבנד, ת. פ. א. ג. ר. פ. א. ג.</p> <p>-----</p> <p>Адрес:</p> <p>Дербент, Типография редакция газет „ЗАХМЕТКЕШ“</p>		<p>אָרְגַן דגמפ בפפ (א.) דא אָפּרעאָם ב.ב.פ. (ב.) שחר דרבנד.</p> <p>-----</p> <p>ОРГАН ДАГЕСТАНСКОГО КОМИТЕТА ВКП-б И ДЕРБЕНТСКОГО ОКРУГА ВКП-б.</p>
---	---	--

זחמתכש

Z A H M E T K E S H

„Захметкеш“

№ 40 (69). גזית חפדאי קימת 5 בפייב.

קימת פאר פייסכא:

ארי שחר בא אוזגא ייגהאייגש א אונא רסונדרבאן מהיו 15 פפייב סל ודיראמראי דוימון

ГОД ИЗДАНИЯ ПЯТОЙ | ЧЕТВЕРГ 3 ОКТЯБРЯ 1929 г. | סל. רוז פאר שבת 3 אָפּטיאָגער 1929 סל.

ספיריטיוולאז זאכא סאָראנאז
קימת אָרטי.
ביבליאָפּטעקי פון ספיריטיוולאז
סאז אן גא פאזר דונבאזר זאכא
סאָראנאז א ספיריטיוולאז א פאזר
קימת אן נון באשטאנדאז פילע
ספיריטיוולאז אונא גויז דוסקע מירי אר

מאנוזרייא אדמי כאָסא ארי
תאמאס א ספיריטיוולאז
בא ספיריטיוולאז
תאמאס 28-29 ספיריטיוולאז ביהא-
יטני גאלא אלוטובאזי שפיריטיוולאז נובסראז
סאז אן מודיקטיב חומאזאז בא נאז-
פוינסקי באז אן פאזר אן זיגאז אט-

5 אָפּטיאָגער אָגאל זארא
אמאראניני זיאָהילאז אן
אדאז ביראטהאָ
א 1907'מון סאל
האר זאמאטכש חומאזאז ספיריטיוולאז
ספיריטיוולאז אונא גויז דוסקע מירי אר

א פיראהא תאהארבא
אז קאריש מאכלוק,
גאראפי ארי ניסד סאָכא